

N. IORGA

ADEVĂR ȘI GREȘEALĂ
IN
SCRIEREA ISTORIEI

Lecție de deschidere la
Universitatea din București

Tipografia Bucovina

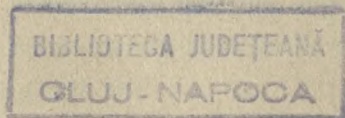
4053436

331

N. IORGA

ADEVĂR ȘI GREȘALĂ
ÎN
SCRIEREA ISTORIEI

Lecție de deschidere la
Universitatea din București

405.331

Tipografia Bucovina

11.2212

ADEVĂR ȘI GREȘEALĂ IN SCRIEREA ISTORIEI

*Lecție de deschidere la Universitatea din
București (Noembrie 1935)*

Amintindu-vă întâiu care este cursul care continuă anul acesta, voiu trece la altceva în lecția de deschidere. Timp de doi ani am căutat să fixez care este rolul Românilor în Istoria Universală. Fără să exagerăm, avem o parte pe care înțelegem să n'o dăm nimănui. Aceasta este, am putut dovedi că este și până acum cred că a fost prea puțin ținută în seamă; prea mult ne-am lăsat cotropiți de ceia ce au făcut alții în țara noastră, cu noi și peste noi.

Din cauza aceasta m'am hotărât ca, în puținii ani ce-i mai am aici, la Universitate, să întrebuintez o parte din ei pentru a fixa acest loc. Și l-am fixat pentru epoca antică

și pentru evul mediu. Apoi, anul trecut, am făcut tot așa pentru epoca modernă. Cursul din acest an începe cu pătrunderea ideilor celor noi, cea ce nu înseamnă ideilor cele mai bune.

În materie de revoluție franceză, eu am opiniile mele, care se întăresc din ce în ce mai mult, și nu dau revoluția americană, care a fost făcută de oameni serioși și omenește, de oameni creștini, dacă voiți, pentru revoluția francesă care de la un moment s'a închinat zeiței Rațiunea, pe care a purtat-o pe toate străzile în persoana unei fete din Paris, dar de fapt s'a și început cu zeița Rațiunea, care era în capul tuturor și de la o bucată de vreme a început să se plimbe și pe stradă.

Lecția aceasta dintâiu are însă un alt scop. Ea se leagă de o serie întreagă de lecții anterioare, în care am căutat să înfățișez unele lucruri de concepție generală. Există și o broșură de retipărire, de culegere a articolelor din deosebite timpuri care se cheamă «Introducere în studiile istorice», în care am

înfățișat lecțiile mele de deschidere din deosebite epoci. S'a găsit cineva foarte amabil care a căutat să pună în contrazicere păreriile mele de acum cu cele ce aveam cu douăzeci de ani în urmă. Acum patruzeci de ani aveam poate alte păreri, dar numai un cap înțepenit nu-și schimbă niciodată păreriile pe care le-a luat une ori dela alții, dar o părere pe care ți-ai format-o singur lucrând, este supusă, natural, schimbărilor, fiindcă intervin atâția factori nu numai de istorie, dar și de viață contemporană. Tot ce se întâmplă în timpurile noastre, momentele care ni trec înaintea, servesc ca să întregescă, și să schimbe une ori, și concepțiile noastre despre istorie.

Credeți că actuala campanie în Africa nu învață pe o mulțime de oameni istorie? Prin ce se petrece acolo, prin faptul că merg armatele italiene pe drumurile abisiniene, prin aceasta noțiunea unei colonii, unui războiu colonial, ca și verificarea sufletului italian, ca și vădirea a ceea ce se poate găsi în sufletul primitiv al Abisinienilor se schimbă. Toate lucrurile acestea rămân numai în mo-

mentul acesta, când sunt constatate, sau ele circulă în domeniul întregii istorii?

Noi înțelegem mai bine pe Iugurtha lui Sallustius prin Hailè-Selasiè, cu deosebirea că Iugurtha a fost dus la Roma, pus într'o închisoare subterană și acolo, după ce spusese că Roma este un oraș corupt și care va peri ușor dacă va găsi un cumpărător, a scos acel strigăt de *Galgen-Humor*, adecă de «umor de spânzurătoare»: «Doamne, dar reci mai sunt băile voastre!» Sunt sigur că, dacă vre-odată i se va oferi Maiestății Sale Hailè-Selasiè ocazia de a vedea Roma altfel decât cum a văzut-o liber, odinioară, va fi îngăduit într'un loc mai puțin subteran și ceva mai cald decât locul în care a trebuit să locuiască și să trăiască până la moartea lui Iugurtha.

Sunt lucruri de acestea care desigur că se schimbă. Nimeni nu poate fi criticat pentru faptul că el se găsește dincolo de opinia lui, care era mai puțin întreagă și mai rea decât opinia formată pe urmă după o mai bună informație și după o viață mai plină de experiențe. Gândiți-vă la cineva care, până la

patruzeci de ani, n'a votat niciodată și la același care, dincolo de șaizeci de ani, a guvernat oricum, fie și numai un an și o lună; credeți că în același fel i se înfățișează aceleași lucruri, fără vre-o deosebire? De aceia eu mi-am format de foarte multă vreme o părere pe care o mențin și i-am spus-o și unui coleg italian care mai-mai era să mă creadă: că nu e bine să se dea unui tânăr prea tânăr să trateze în tesa de doctorat sau de licență subiecte care cer experiența vieții. Cine judecă uneori pe un Napoleon sau un Cromwell, oamenii cei mai complexi și psihologicește cei mai complicați? Se apucă să-i judece un tânăr care atunci intră în viață, se apucă să-i judece, arătând unde li este greșala și ce trebuie să facă. Este puțințel foarte pretențios, și pretențiile, cât de mici, pretează la ridicol. Eu ziceam că ar fi mai bine pentru această vârstă publicările de texte, interpretările, iar psihologia umană și marile acte sociale, acelea să vină ceva mai târziu.

Toată această serie de lecții vor intra, dacă va fi vreodată o nouă ediție, în cartea aceasta a mea: «Introducere în studiile isto-

rice». Vreau să adaug un nou capitol astăzi, anume unul *despre adevăr și eroare în scrierea istoriei*. Acest lucru trebuie lămurit, în general, fiindcă nu mi se pare că se înfățișează după cuviință nicăiri, și cu niciun prilej.

Intâiu, natural, noțiunea de adevăr se poate lua în proporții foarte mici, și atunci, de sigur, adevărul se poate fixa, cum nu e îndoială că fiecare este dator să-l fixeze. Dar mă opresc la această afirmație : că fiecare este dator să-l fixeze. Cu ce fixăm noi adevărul ? Deocamdată, adevărul în ceia ce privește o dată, un nume, locul în care s'a petrecut un eveniment, sau cutare amănunt esențial din evenimentul care s'a petrecut, cu ce îl fixăm ? Avem noi aparate de precizie care să ni permită a le vedea cum vedem inelele lui Saturn ? Dispunem noi de mijloace de siguranță ca mijloacele pentru științele naturale ? Avem noi ceia ce are la îndemână matematicul pentru a face calculele sale ? Și chiar matematicianul ajunge la anumite îndoieli și consideră ca posibile anumite relativități.

Noi lucrăm cu mintea noastră, *dar ce este mintea aceasta a noastră* ? Este ea un instrument de o siguranță absolută și totdeauna egală cu ea însăși? Dar nu aveți decât să vă examinați: fiecare dintre noi are momente de inteligență mai sigură și sunt momente în care această biată inteligență omenească, rezultată sau, dacă voiți, mai puțin decât atât, condiționată de jocul tuturor organelor noastre, este supusă, n'aș zice : unei eclipse totale, dar unei întunecări de lumină. Pe lângă aceasta, credeți că mintea omenească poate să se oprească într'un moment, oricât s'ar încorda, asupra unui singur obiect? Se poate ea opri cu totul numai asupra acestui subiect? Intre mintea omenească și obiectul pe care are înaintea este legătura ca de la o unitate absolută la altă unitate absolută? Dar nu este adevărat : fără să ni dăm samă, mintea noastră se gândește și la alte lucruri. Se poate întâmpla ca subconștientul să lucreze în același timp când lucrează conștientul nostru ; se poate întâmpla ca subconștientul să fie astâmpărat, se poate să fie și tumultuos, dintr'un motiv sau alt motiv pe care

nu ni-l putem explica. Se poate întâmpla ca un zgomot din stradă, o coloare care atrage privirea, o rază de lumină electrică intrată pe fereastră și căzând înaintea dumitale, o hătaie la ușă să distragă atenția când lucrezi pentru a fixa un fapt istoric, și rezultatul? Resultatul de sigur că se va resimți. Nu are deci cineva oricând toată mintea lui. Sunt oameni cari n'o au niciodată, dar vorbim de acei cari o au și cari totuși nu pot dispune de tot capitalul lor intelectual în orice clipă. Suntem supuși unei fatalități organice foarte neplăcute, care se va mântui cu cea mai neplăcută din fatalitățile organice, aceia care ne va face să rupem pentru totdeauna contactul cu pământul pe care am trăit. Dar până atunci avem de atâtea ori un punct slăbit în mintea noastră, care punctul acesta face să vedem rău. Vă aduceți aminte de așa de frumoasele versuri ale lui Eminescu: «auzul te minte și ochiul te'nșeală».

Prin urmare, noi nu posedăm, în ceia ce privește fixarea celui mai mic lucru, un mijloc de verificare sigur. În domeniul științelor fizice, avem aparate mecanice care nu se în-

șeală, în domeniul matematicii este o verificare de cifre și de formule care nu încap dincoace; acolo te trage de mânecă verificarea și-ți spune că ai greșit, pe când aici, ori de-ai nemerit, ori de-ai greșit, poți face așa încât să-ți iasă socoteala.

Nu este vorba însă numai de aceasta: de slăbiciunea instrumentului cu care lucrează cineva; mai este și altceva. Noi, când studiem un fapt istoric, și dorim să avem siguranța, cum fiecare dorim s'o avem — de și voiu spune îndată că totuși este o relativitate de care trebuie să ținem sama și, dacă nu ținem samă de această relativitate, atunci ne înșelăm, ne iluzionăm pe noi înșine —, în afară de faptul că organul de cercetare nu este cel mai sigur, trebuie să ne mai gândim încă la un lucru. Intrebuințăm pentru a cunoaște faptul anumite mărturii, și voiu arăta care este relativitatea acestor mărturii, chiar atunci când ele par mai sigure.

Mărturiile acestea însă pe care le avem noi înaintea noastră se leagă, atunci când lucrăm, și cu altceva, care se face fără mărturie dinaintea noastră, anume se leagă cu

ce știm sau credem că știm d'inainte. Dar lucrurile pe care credem că le știm, de foarte multe ori nu le știm, ori le știm rău, ori întunecate, strâmbate. Memoria omenească este tot așa de nesigură, ba chiar mult mai nesigură decât puterea de care dispunem într'un moment pentru a studia o chestiune. Te-ai ocupat cândva de un lucru și prin urmare îți închipui că lucrul acesta îl știi foarte bine; numai cât iată anume neajunsuri: întâilu, faptul că *le știai în altă stare sufletească decât starea sufletească în care te găsești*. Pentru că, dacă te gândești din nou asupra acestui lucru, poți ajunge la alt rezultat decât acela care ți se păstrează în memorie și pe care-l crezi desăvârșit, ca și cum n'ar avea nevoie de nicio verificare.

Dar, lucrând asupra izvoarelor nimeni nu poate să se inspire în verificarea faptelor numai din aceste izvoare, ci în cea mai mare parte și din lucruri de alături, ceea ce e încă o cauză de greșală (înainte de a ajunge să vorbim de greșelile cele mari, de care cea mai mare parte nici nu-și dau sama și, dacă și-ar da sama, mulți din istorici nu s'ar mai

apuca de istorie pentru că-i pândesc aceste greșeli mari din cauza insuficienței lor într'o privință sau într'alta). Deci memoria aceasta a noastră, care este adesea așa de slabă, ni dă, într'un anume moment, anumite date. Notați că datele acestea nu întră numai ca niște constatări, ci contribuie și la judecata finală; nu este o cifră care rămâne acolo, ci una care se adăunează. Adecă ai o informație care vine dela izvorul dinaintea dumitale, și ai și o informație din prejur, și, uneori, o informație care întră în chiar esența lucrurilor, îți vine din afară. Iată cum se poate ajunge la o concluzie falsă. Se găsește apoi cineva care nu știe nici a suta parte din ce știi dumneata, care nu s'a ocupat nicidată de acea materie; el nu poate gândi cu amintirile lui, care nu există, ci se înșeală atâta numai, cât se poate prin izvoarele sale. Cum voii să se înșele, când, afară de cercetarea pe care o face în momentul acela, el nu știe nimic? Are, astfel, mult mai multe șanse de a nu se înșela decât acela care știe. Acela care știe întrebuințează lucrurile știute, pe când celalt numai lucrurile pe care le

află atunci. Este adevărat că nu le poate lega și, nefiind ale lui, se înșeală; se poate întâmpla să fie și descoperit, dar sânt și cazuri când nu este descoperit.

Vedeți deci că este un element de greșeală în dauna celui care știe și un element de sigurnță în folosul celui care nu știe și care, când va ști mai târziu, va întrebuița și el memoria lui și va fi supus să se înșele mai mult decât când știa mai puțin.

Dar sunt, cum am spus, și *lucrurile de alături*, asupra cărora nu se proiectează aceiași lumină ca asupra adevăratului obiect, și în această penumbră se găsesc deci erorile. Ele dau material apoi cuiva care face critica, lucrării și, dacă o critică se face conștiincios de un om bine crescut și cu respectul ce se datorește oricărui om care a muncit, fără îndoială că oricine are dreptul s'o facă; a face chiar o erată pentru oricine este o datorie. Eu am avut în viața mea prieteni cu cari schimbam adevărate liste de erori, dar relațiile noastre rămăneau foarte bune; criticul știa anumite lucruri pe care eu nu le știam, cum și eu cunoșteam anumite lucruri pe care el nu le cu-

noștea. Eu am avut între multele cunoștințe pentru care mă felicit, cunoștința acelui om erudit, de o siguranță desăvârșită, care, totuși, fiind așa, de o siguranță desăvârșită, avea obiceiul de a-și caligrafia scrisul, iar, dacă se ducea într'o arhivă, tăia hârtia, în proporțiile documentului pe care avea să-l transcrie și făcea rândurile tot așa de lungi ca și rândurile de dincolo; nu se poate merge mai departe în fanatism și precizie decât cum o făcea Constantin Joseph Jireček, istoricul Bulgarilor și al Sârbilor, cel mai bun cunoscător al geografiei Peninsulei Balcanice ¹⁾. Jireček obișnuia, pe lângă aceasta, după ce se tipăria lucrarea — și numele proprii le scrisese de două ori: odată în linie și odată de-asupra liniei —, să trimeată articolele cu alte îndreptări, manuscrise. În Jireček am avut exemplul, omului persecutat de ideea că nu se

1) Și iată cât de mare este valoarea informației când este maestrul și cât de puțin valorează informația când maestrul lipsește. Hârtiile lui s'au vândut; notele lui, admirabile, le-a cumpărat Statul bulgar, sunt vre-o treizeci de ani de atunci; cea a ieșit însă din ele? Nimic, pe când din cele mai mici lucruri ale lui se puteau culege informații de cea mai mare importanță pentru cine se ducea la aceste informații.

poate să nu facă greșeli și, cu cât era mai persecutat de ideia aceasta, cu atâta făcea greșeli.

Vă dau alte două casuri ca să vedeți ce este biata minte omenească. Am avut la Paris un admirabil profesor care a tipărit extrem de puțin din frica de-a nu greși, de și ni făcea cele mai frumoase cursuri. Eu am luat ceva note pe care nu le pot tipări, el însă n'a vrut să tipărească; i se părea, că necontenit merge un demon al greșelii care o să-l facă să spună un neadevăr. Cum se ocupa în special de instituții, a vrut să dea o ediție nouă a unor texte constituționale. După ce ni-a vorbit de toate greșelile făcute de predecesorii săi, dar cu oarecare bunătate — ca un om care nu era lipsit de ironia vieții, și oricine este lipsit de ironia vieții este în fond un prost, oricât de «inteligent» ar fi altfel, fiindcă viața are ea însăși un element de ironie, care singură o face suportabilă pentru sine și agreabilă pentru alții, — foarte mulțumit a început să ni cetească textul său. Într'un anume moment însă el a rămas pe loc; am crezut că i-a venit rău: scăpase un rând în-

treg, și era iremediabil, căci cartea se tipărise, se distribuise, era acum în mâna tuturor. Cu greu a avut curagiul să ducă lecția până la sfârșit. Iată ce se poate întâmpla.

Dacă-ți interzici legăturile, atunci ești foarte sigur; numai cât, dacă nu sânt legăturile, nu e nici istoria; dar, de îndată ce le fixezi, fiindcă lucrurile omenești se înțeleg printr'însele, dar și prin foarte multe din celelalte, aș zice chiar: prin tot, — *lucrurile de alături se înființează*. Vă uitați asupra unei suprafețe mari din natură sau asupra unei părți întinse dintr'un oraș, și ochiul vă merge spre o anume parte. Vedeți partea aceea, dar vedeți puțințel și altă parte, și, când vă întreabă cineva cum erau părțile celelalte, o să răspundeți, dar nu cu aceiași precizie ca pentru lucrurile pe care ați căutat să le vedeți.

Venim acum la însăși siguranța care e în afară de toate considerațiile acestea. Te-ai sprijinit pe un document; documentul avea toată înfățișarea autenticității. Dar, natural, dumneata nu știai o anumită categorie de lucruri.

Mai departe în dezvoltarea acestei lecții o să vedem consecințele unei polemici care s'a purtat odinioară de Dessau, nume familiar acelor cari s'au ocupat de antichitatea clasică, căci a adunat inscripțiile de pe monumente, acele inscripții pe care foarte mulți Români le citează, dar fără se fi uitat într'însele. În timpul din urmă am făcut o constatare foarte interesantă: cineva avea aierul că citează un document din *Corpus inscriptionum latinarum*, evident fără să se uite la vechiul Xenopol, un om din altă generație, foarte departe. Dar iată ce s'a întâmplat: Xenopol, când a copiat din *Corpus inscriptionum latinarum*, din greșală a intervertit două pasagii și la acel care avea aierul că a văzut însuși *Corpus*, s'a întâmplat să fie exact aceeași intervertire, cea ce se explică prin faptul că noul învățat a luat-o după Xenopol. Dar o să vedeți ce a însemnat o anume discuție dintre Dessau și Mommsen, și aceasta o să vă învețe mult în ceia ce privește concluzia care iese din această lecție, cum iese și din alte învățături pe care mi-am permis să le dau elevilor miei.

Dar iată și ceia ce foarte recente cercetări ale mele cu privire la istoria Românilor mi-au învederat. Eu aveam, ca toată lumea, un foarte mare respect pentru un învățat francez care nu se poate să nu se întâlnească atunci când se gândește cineva la istoria popoarelor orientale, François Lenormant, care este sub multe raporturi un inițiator, un deschizător de cale, un creator. Nu vă puteți închipui ce catastrofă a suferit într'un moment Lenormant. Un învățat german a găsit că un mare număr de inscripții ale lui Lenormant erau fabricate de el însuși. În două articole servite în limba latină, în limba lui Tacit și Cicerone, se arată că Lenormant a falsificat unele inscripții. Vă puteți închipui că, dacă se găsește cineva în fața unor inscripții presintate de un om cu o așa de mare reputație ca Lenormant, ce poate face decât să creadă că ele sunt adevărate. Trebuia doar cineva să cunoască însă subiectul și supt anume raporturi mai bine decât dânsul, pentru a putea dovedi că inscripția este falsă.

Căci, la urma urmei, pe ce se sprijină ci-

neva când vorbește de documente scrise ? Și, cât privește pe cele nescrise, în câte feluri nu se pot tălmăci ? S'a dovedit, în opera unui învățat foarte serios, că între piesele archeologice întrebuințate pentru anumite concluzii una venia din nu știu ce aruncătură a unei fabrici și era presintată ca și cum ea ar fi venit dintr'o epocă depărtată cu câteva mii de ani de vremea noastră. De multă vreme umblă anecdota aceea că, pe vremea când nu erau prea mulți orientaliști în Franța, cu prilejul unei săbii aduse acolo, regele Ludovic al XIV-lea a cerut să i se cetească inscripția ; fiecare învățat i-ar fi dat o altă lectură, dar s'a întâmplat de s'a dat obiectul, într'un rând, și unui armurier turc sau armean, și acela a constatat că acea sabie o făcuse cine știe ce Mustafà de pe la Adrianopol, prin 1600 și ceva, în loc de o epocă foarte îndepărtată, de cine știe ce mare artist. Mășterul a cetit cum trebuia, iar învățații se încurcaseră puțințel.

În domeniul documentelor chiar, ce reprezintă un document ? Actele publice nu sunt făcute pentru a-ți spune adevărul, ci

pentru a susține un interes și, chiar când nu sânt făcute pentru a susține un interes, ele s'au scris într'o anumită atmosferă de interese, de care nu poate scăpa cine a redactat. Se zice că s'a întâmplat un anume lucru într'o anumită zi, dar poate că un motiv a făcut pe scriitor să pună altă dată decât cea adevărată. Documentul îl iei cum este, iar în fundul lui stă vicleanul care a fabricat piesa și face haz pe socoteală dumatăle. Ți se prezintă o povestire, dar ce este povestirea scrisă imediat după fapt? Și, întâiu, cine cunoaște perfect un fapt? Iar, al doilea, faptul acesta, dacă se consemnează îndată ce s'a întâmplat, scriitorul, chiar și dacă n'a fost actor, ci numai martor, e grozav de emoționat, și cele mai multe minciuni le spun oamenii emoționați. Dacă este contemporan, e influențat de ceea ce s'a petrecut, de toată pasiunea acelor cari au fost de față, și astfel domină, natural, interesele și pasiunile pe care le reprezintă el. Dar dacă vine mai târziu? Au trecut alte lucruri, și anumite amintiri s'au șters.

Chiar în ce privește cronologia, credeți că

805.331

mintea noastră o reține exact ? Și azi dimineață am întrebat pe cineva când am guvernat eu: în 1931 sau 1932 și el, care nu guvername, o știa mai bine ca mine.

Am zăbovit mult asupra acestor lucruri, nu fiindcă sunt importante în ele, dar pentru că li se acordă importanță. Fără greșeală e doar cine a scris o singură carte și în aceste pagini de sigur e greu să se găsească o greșeală. Greșelile se repartisează și pe întinderi ; dacă ai avea o sută de pogoane și ai strânge toată buruiiana de acolo, se poate întâmpla să fie mult mai multă ca în grădinița cutăruia. Eu cred că în știință a evita greșelile nelucrând este un act de prudență lașă, iar curajul cere a înfrunța greutățile, a lua răspunderea și a suferi toate riscurile.

Dar pentru mine acestea sunt lucruri mai curând indifferente. Ceiace nu este indiferent e altceva. Este în istorie și *necesitatea unui adevăr de mediu*. Și, anume, adevărul acesta de mediu îndoit : adevăr de *mediu moral* și adevăr de *mediu material*. Mulți își închipuie că s'a terminat tot lucrul din moment ce au datele izvoarelor și întrebuințează lo-

gica de care dispune fiecare pentru a scrie câteva pagini. Nu este așa: orice lucru, pentru a fi înțeles într'adevăr, trebuie situat. Cărțile nesituate n'au atâta valoare, iar uneori numai o valoare extrem de mică chiar și atunci când sunt bine gândite și scrise. Ce folos dacă li lipsesc proporțiile care sunt cerute de istorie? Ca să nu mai vorbim de contemporani, dintre cari unii nu se vor situa niciodată nici ca valoare morală, nici ca produs intelectual, dar ca să vă dau pe cineva extrem de inteligent, cu o îndemânare mare de condeiu, superioară, și care a stat în tinerețe ca gândire mult mai presus de Eminescu — în ce-l privește pe Eminescu s'a constatat că aceia ce luam noi drept gândire a lui erau și caietele de cursuri dela Viena și Berlin, resumate de lecții sau idei culese din cutare sau cutare carte. Pentru Xenopol nu era același lucru; el, ce a gândit, a gândit dela el, și cu ce dragoste a scris el *Istoria Românilor*! Avea un fel de bucurie onestă de lucrul lui. Expunea cursul fără talent oratoric, vorbind foarte mărunț, abia auzit, sămănând glume de care făcea haz el însuși,

cu acea figură făcută parcă anume pentru glumă, favoriții suri desfăcându-se când făcea o glumă și pe urmă revenind la loc, când gluma se terminase. Din când în când se întrerupea pentru a zice: «aici să-mi dați voie să vă citez ce am scris eu în cartea mea»; scotea manuscrisul lui și, după citire, căuta cu ochii lui buni aprobarea noastră. Avea și avânturi literare, de și nu totdeauna cu succes. «Istoria Românilor» a lui este o carte bună? Este, de și el nu cunoștea de ajuns istoria universală, căci făcuse studii de filosofie, de economie, de drept; chiar și tesa lui latină dela Berlin este în legătură cu antichitatea romană; nu se pregătise pentru istoria evului mediu și pentru istoria modernă. Ajunsese profesor de istorie a Românilor după un vechiu vis, dar și după ce dorise să ia catedra de filosofie pe care a luat-o Constantin Dumitrescu-Iași, care vorbea mai frumos. Xenopol s'a întors, într'un târziu, la filosofie prin teoriile asupra istoriei și, de fapt, nu s'a putut deslipi niciodată dela chemarea lui adevărată. Nu vă puteți închipui deci cât este de falsă une

ori istoria lui din cauza acelei lipse de mediu. Și, totuși, amănuntele sunt ele bune? Nu totdeauna precise, deși era un om de precizie în muncă. Când am publicat întâia cercetare în «Arhiva Societății din Iași» și i-am cetit cu multă sfială manuscrisul, m'a întrebat — erau niște versuri dintr'un poet latin —, din ce carte sânt și care versuri, și a trebuit să mă duc în bibliotecă, să-i aduc cartea și versurile și să pun citația, de și nu era un studiu de erudiție. El nu era totdeauna precis, dar în Anglia, un mare istoric, Froude, care a scris foarte multe cărți frumoase și o frumoasă sintesă, «*Oceania*», avea neprecisia în cel mai înalt grad. Cineva a observat faptul că el, făcând o călătorie prin Australia și alte părți, pe care a descris-o, spunea: cutare localitate este așezată lângă un munte și în apropiere este un lac, dar în realitate nu exista nici muntele, nici lacul. Era un proces de psihologie care nu-l scotea din rândul oamenilor normali și foarte distinși.

Dar, dacă nu cunoaște cineva mediul, e cu atât mai grav, cu cât lucrurile nu se proiectează numai pe mediu, ci *sunt influențate*

și determinate de mediu. Dacă scrii despre războiul lui Traian cu Dacii, trebuie să știi ce s'a petrecut în Roma pe vremea aceea. E vorba, întâiu, de *mediul contemporan*, dar pe urmă și de o bună parte din *mediul anterior*, și se cere să ai și puțința de a arunca o privire asupra consecinților, pentru că și ele contribuie la explicarea faptului. Să vă dau un exemplu : acum în urmă, răsfoind tot felul de reviste, ceia ce dă plăcerea unor descoperiri neașteptate, pentru că acela care știe că are să găsească ceva se bucură ori ba, dar cine de odată se găsește înaintea unui lucru neașteptat, acela are bucuria cea mai mare, am găsit ceva important pentru epoca Dacilor, fără a găsi nimic precis cu privire la ei înșii. Știți că Dacii au monede imitate după monedele regilor macedoneni, dar de obicei noi ne mulțămim să ne ocupăm de monedele dace înseși. Vag se știe că erau și monede celtice, galice, dar eu nu știam până în timpul din urmă că aceste monede au absolut forma și cuprind represintările din monedele dace. Dar nu mai știam alt lucru: că la Apusul Dacilor era formația Sue-

vilor și că acolo regele Vannius a bătut monedă în aceiași vreme ca și Decebal, și să-ți închipui că numai Decebal a bătut monedă e una, și e alta când vezi că a bătut și Vannius lângă el. În ce privește organizația romană în Dacia, se crede adesea că numai în Dacia la noi a fost o anume organizație, dar nu este adevărat : *pretutinden*i era așa. Se făcea socoteala că numai în Dacia au fost atâtea divinități orientale. Dar am luat *Corpus inscriptionum latinarum* din alte provincii, și am găsit și acolo exact aceiași zei orientali: Iupiter Dolichenus, Mithra, etc., ca și în Dacia. Altfel se presintă un lucru ca fiind caracteristic și nu este așa, și altfel când se vede că face parte din generalitatea timpului. Și atunci dumneata trebuie să cauți aiurea ceea ce din această generalitate poate fi considerat ca într'adevăr important pentru Dacia, constituind originalitatea ei.

Greșelile cele mari care se fac sânt mai ales atunci când nu se cunoaște mediul sau cine crede că-l cunoaște, îl cunoaște superficial. Câți nu și-au stricat cărțile prin aceea că au vrut să presinte și mediul, dar l-au luat din

manualele din liceu sau din amintirile din bacalaureat ?

Dar nu este numai atât : numai necesitatea de-a cunoaște acest mediu material, ci cum am spus, adesea e hotărâtor cel moral.

Traian a cucerit Dacia, de ce ? Se zice : a vrut să răsbune pe Domițian. Cea mai ridiculă explicație, pentru că Domițian reprezintă o politică opusă lui Traian. Traian era succesorul lui Nerva, care însemna revoluția în folosul Senatului, și, Traian a ținut să comunice tot ceea ce a făcut Senatului și să ceară sfat dela Senat. Ce, el era să răsbune pe Domițian pentru că lui Domițian i s'a omorât o legiune ? Dar câte legiuni n'au fost omorâte ? Dar cine n'a pierdut legiuni ? Au fost și împărați romani cari au căzut în captivitate, ca Valerian, și după el a venit fiul lui care a guvernat cu același prestigiu ca înainte. Nu erau lucrurile ca astăzi, când mentalitatea este alta. Ca să se înțeleagă campaniile lui Traian trebuie să faci ceea ce faci cu multă trudă în șase luni de când trăiesc în acest domeniu al informației privitoare la epoca preistorică, protoistorică și

romană. Trebuie să știi ce era în capul Romanilor de atunci. Era o epocă romantică, cu dorință de aventură, cu o imaginație aprinsă, cu setea de-a cunoaște ținuturi noi, de a străbate regiuni necunoscute. Ceva asemenea cu ce a fost când în istoria contemporană a ieșit lumea din nisipul raționalist al «filosofiilor» și s'a aruncat turbată, cu Napoleon I-ii, continuând cu romantismul până în epoca lui Ludovic-Filip, când Franța burgheză s'a strâns la tejghea și și-a început afacerile. Romantismul roman era de multe feluri: Adrian n'a făcut războiu, dar, cum observă cu multă dreptate cineva care a scris acum în urmă despre dânsul, el a făcut prin călătorii ceea ce a făcut Traian luptând. Fiindcă Adrian a fost într'adevăr împăratul călător. Unde n'a fost! și pretutindeni s'au bătut monede pentru dânsul. Marele curios voia neconținut să afle lucruri noi, lui însuși, și în cuprinsul lumii întregi. Nu se înțelege mult din războaiele lui Traian dacă nu se reconstituie starea de spirit a Romei în momentul acela. Ni închipuim că Traian a avut în vedere doar Dacia. Apoi se va fi

întors la Roma, pe cînd el s'a dus tot mai departe, urmînd pe Alexandru-cel-Mare pînă în regiunile pustii ale Arabiei și el a murit mulțămît că a văzut locurile acestea : a preferat să moară tînăr, dar să le vadă, decît să trăiască pînă la adînci bătrînețe închis într'un cerc mai îngust.

Greșeli enorme se pot face, care condamnă o operă, în acest domeniu al necunoașterii mediului. Dar greșeli se fac în istorie și dacă nu se cunoaște *fenomenul istoric în el însuși* la care se raportează pentru momentul acela cazul x sau y, care este o manifestare a fenomenului, dar își are și o *viață a lui*, care evoluiază dela sine. Și fenomenul acesta de istorie nu este așa de ușor de prins cum s'ar crede. Cutare scrie despre un războiu, dar ce știe el ce este războiul ? Poate nici nu l-a văzut în epoca lui. Sunt oameni care-și trăiesc toată viața în liniște absolută. După războiul din 1877—78 a fost o lungă pace, aproape generală ; nimeni n'a știut ce înseamnă starea de spirit a cuiva care face războiu sau care trece printr'un războiu. Toți acei cari au răbdat supt stăpînirea nem-

țească aici sau la Iași ori cari, punându-se la adăpost în străinătate, au ajuns prin Norvegia sau America, au azi despre războiu cu totul alte cunoștinți decât ceilalți.

Prin urmare, fenomenele acestea mari din care se combină istoria trebuie cunoscute în ele înseși pentru ca localizarea sau personificarea lor să fie înțeleasă în cutare caz particular. Aceasta înseamnă să cercetezi fenomenul pretutindeni pentru a vedea care sunt necesitățile inerente ale lui.

Și nu este numai atât : să cunoști fenomenul național, social, politic, militar, ci trebuie să mai posezi și altceva, fiindcă în istorie nu este vorba numai de noțiuni și de jocul tragic sau comic al unor anumite grupe umane, ci, în fiecare dată, *ai a face cu oameni*. Dacă nu ești capabil să recreezi un om, să-l faci la loc după lămuririle pe care le ai și cu ceia ce poți adăugi din fondul d-tale, atunci să nu scrii istorie. Trebuie să înțelegi un popor ca un popor, un Stat ca un Stat, dar și omul ca om în toate rosturile lui. Dacă nu vezi omul, fără fizică, matematică, ori ce vrei, dar nu te amesteca într'un domeniu în care

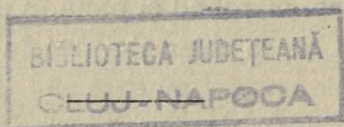
se cere să fii capabil de a face omul la loc cum a fost. Este un fel de *vis poetica*, necesară în tot ce privește pe om, și poate chiar în ce privește teoriile cele mari ale științei. Un Darwin, un Humboldt, pe lângă ce au toți oamenii de specialitate, au avut acea *vis poetica*, și din cauza aceasta au făcut cărți adevărate, singurele care nu mor niciodată. Când luăm Istoria Impăraților Romani de Schiller, totul este adevărat, rezultat al unei munci de atîția ani, dar nu se înțelege nimic din fondul lucrurilor. Luați în schimb cartea unui om care a făcut și arheologie, Istoria Impăraților Romani de Domaszewski, carte admirabilă, plină și de greșeli de fapt, dar ce mare adevăr de total este acolo înăuntru ! Dincolo se zice : Impăratul cutare, dar eu nu știu ce este Impăratul cutare ; el a mers în cutare regiune, dar nu mi se spune ce este această regiune ; s'a dat o luptă cu cutare popor, dar nu se spune ce este acest popor. Ce valorează, atunci, tot acest ansamblu de lucruri disparate ? Este un repertoriu pentru cineva care face istorie. E bine să se facă și repertorii, dar

atunci nu te obrăznicii să spui că faci istorie când ești incapabil de aceasta.

Nu vreau să uit ce am făgăduit cu privire la polemica dintre Dessau și Mommsen cu privire la Viețile Cesarilor de pe vremea lui Dioclețian. Se credea că ele sânt autentice, dar o cercetare mai atentă le-a arătat așa de pline de greșeli, unele grosolane, încât a trebuit să se admită scrierea lor, poate de unul singur, în secolul al IV-lea, târziu, ba chiar după unii, mergând și până în epoca lui Iustinian. Cutare chiar și-a pus în minte să reconstituie un text pe care să-l fi întrebuițat compilatorul. Mommsen însă a protestat : instituțiile ar apărea în această *Historia Augusta* ca pe vremea lui Dioclețian. Dacă s'ar fi întâmplat ca Dessau să fi știut ceia ce știa Mommsen, atunci fără îndoială că ar fi ajuns și la alt rezultat decât acela la care a ajuns. Dar și contra lui Mommsen s'au adus argumente decisive pentru autenticitatea Vieților. Ceia ce înseamnă că și rezultatele obținute cu cea mai mare trudă de inteligențele cele mai strălucitoare încă sunt capabile de-a fi văzute și din altă lature.

Ceia ce este însă datoria oricărui care este adevărat istoric este să caute a-și însuși atâtea cunoștințe câte să-i permită a vedea același lucru din toate laturile și potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale cari au contribuit la alcătuirea acestui fapt.

Cred că după această lecție în materie de eroare și de lipsă de eroare, ca și în materie de datoria pe care o are istoricul cu adevărat, părerea d-voastră se va fi schimbat esențial.

doi =

7